

ԼԻՊԻՅԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹԸ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Posted on July 18, 2020 by Keghart

Category: [Opinions](#)

Լուսարձակի տակ

Գեորգ Եազրճեան, Երեւան, 4 Յուլիս 2020

Օսմանեան նոր կայսրութեան ցնորամտութեամբ տարուած Ռեճեփ Թայյիփ Էրտողանը այս տարուան գարնանը զինուորապետ ուղղակի միջամտեց Լիպիոյ քաղաքացիական պատերազմին: Հոն ղրկուեցան Իրաքի ու Սուրիոյ մէջ պարտութիւն կրած իսլամ ծայրայեղական հազարաւոր ահաբեկիչներ, նաեւ բուն թրքական բանակի միաւորներ՝ ներառեալ ռազմականեր ու ռազմական օդանավեր: ՄԱԿ-ի ճանչցած, Լիպիոյ մէջ «Իսլամ Եղբայրներ» կազմակերպութեան փաստական ղեկավար Ֆայեզ ալ-Սարրաժի կառավարութեան թոյլտուութեամբ, մայրաքաղաք Թրիփոլիի մօտակայքը սկսաւ կառուցուիլ թրքական ռազմակայան՝ չորրորդ «օրինաւոր» թրքական ռազմախարխսիւղ արաբական աշխարհին մէջ՝ Քաթարէն, Սոմալիէն եւ Սուտանէն ետք:

Սակայն միայն վերոյիշեալները չեն Էրտողանեան Թուրքիոյ յենարանները Լիպիոյ մէջ: Կը պարզուի, որ Լիպիոյ քաղաքացիներուն մէջ թուրքերն ունին անելի հզօր յենարան մը, որ այսօր կը հաշուէ շուրջ մէկ միլիոն հոգի՝ Լիպիոյ բնակչութեան 1/7-ը: 1969-ին թագաւորութեան տապալումէն ետք Սուլայման Բազաֆիի համաարաբական քաղաքականութեան ժամանակաշրջանին, այդ հաւաքականութիւնը չէր կրնար ինքզինք դրսեւորել իբրեւ եթնիկ կամ ենթաէթնիկ առանձին հաւաքականութիւն, քանզի պետական քաղաքականութիւնը բոլոր լիպիացիները, անխտիր, արաբ կը ճանչնար, նոյնիսկ բնիկ պերպեր/ամազէկները եւ երկրի հարաւի թուարեկները:

Բազաֆիի տապալումէն ետք, մէկ տասնամեակէ պակաս ժամանակաշրջանի մը ընթացքին, Լիպիոյ մէջ Թուրքիոյ գաղտնի սպասարկութիւնը, զանազան խայծերու միջոցով, երկրին մէջ ստեղծեց թրքական գաղութ մը՝ տեղացիներէ կազմուած, այնպէս ինչպէս յաջողեցաւ ստեղծել Իրաքի, Սուրիոյ ու Լիբանանի մէջ՝ յատկապէս շահարկելով այս երեք երկիրներուն մէջ թուրքմէնական զանգուածներու եւ նախկին Օսմանեան պաշտօնեաներու սերունդներու առկայութեան գործօնը: Լիպիոյ պարագային՝ գաղութին առանցքը ամբողջովին տարբեր զանգուած մըն է ըստ իր ծագման. Լիպիոյ մէջ թուրք պետական պաշտօնեաներ չմնացին թուրք-իտալական 1911-ի պատերազմին հետեւանքով երկրի իտալական գրաւումէն ետք: Իտալացիք բոլոր թուրքերը երկրէն դուրս քշեցին՝ վերջ տալով Լիպիոյ 460 տարի տեւած օսմանեան տիրապետութեան:

Լիպիոյ թրքական գաղութին հիմքը կազմող հաւաքականութիւնը արաբերէնով, յոգնակի, կը կոչուի **ալ-քարաշիլէ**: Ըստ արաբերէնի քերականութեան, եզակին պետք է ըլլայ **քարաշիլ**: Իրականութեան մէջ, Լիպիոյ հասարակութեան այս մեծ զանգուածին անունը աղաւաղումն է թրքերէնի «քէօլէ օլլի» բառերուն, որ կը նշանակէ «ստրուկի որդի»: Արդարեւ, Օսմանեան կառավարութիւնը Լիպիոյ արաբական ցեղախումբերու առաջնորդներուն կը վաճառէր պատերազմներու ընթացքին նուաճուած երկիրներէն գերեվարուած սպիտակամաշկ ստրուկները: Ստրուկներու ստուար զանգուած մըն ալ

կը համարէր Հիւսիսային Աֆրիկէի մէջ Օսմանեան բանակի ենիչերիական զօրքերուն շարքերը: Ըստ ընկալեալ սովորութեան, զինուորական ծառայութենէն ետք, ենիչերին տեղւոյն կառավարիչէն՝ վալիէն կը ստանար հողակտոր մը՝ սեփականութեան իրաւունքով, կամ առեւտուրի կրպակ մը՝ քաղաքի մը շուկային մէջ: Լիպիոյ մէջ, քաղաքաբնակ նախկին ենիչերիներու սերունդները դարերու ընթացքին կեդրոնացան Թրիփոլիի շուկային, ալ-Չաուիյէ փոքր քաղաքին, եւ, մասնաւորաբար, Միսրաթա քաղաքին մէջ, որ այսօր կը համարուի երկրի թրքական գաղութին միջնաբերդը, այն աստիճանի թրքացուած, որ Էրտողան վերջերս իր մէկ ելոյթին ընթացքին կը յիշորտար, թէ Թուրքիոյ տարածքը չի սահմանափակուիր միայն Թուրքիայով: Ան, այդ տարածքէն դուրս Թուրքիոյ տարածք կը յայտարարէր, այլոց շարքին, նաեւ Միսրաթան: Դարերու ընթացքին, քարաղիլները կազմեցին աւատատէրերու եւ քաղքենիութեան խաւ մը, որ մեծ ազդեցութիւն ուներ յատկապէս Լիպիոյ Թագաւորութեան օրերուն (1952-1969): Միապետութիւնը տապալելէ ետք, Քազգաֆի մեծ հարուած հասցուց այս խաւին: Ուստի տրամաբանական է, որ քարաղիլները մեծ ոգեւորութեամբ պիտի մասնակցէին զիրենք ճնշած Քազգաֆիի տապալման պայքարին՝ չխորշելով գործակցելէ նոյնիսկ ամերիկացիներուն հետ:

2011-ին սկսած լիպիական քաղաքացիական պատերազմի ընթացքին ոչ առանց Թուրքիոյ գաղտնի սպասարկութեանց օժանդակութեան, քարաղիլները կազմաւորեցին իրենց յատուկ զօրաջոկատները, որոնք ալ-Սարրաժի գլխաւորած կառավարական բանակի հիմնական ոյժերէն մէկը կը նկատուին՝ մարաջախտ խալիֆա Հաֆթարի զօրամիաւորումներուն դէմ: Կառավարական բանակին կ'աջակցին նաեւ ամազէկներու եւ թուարէկներու զինեալ խմբաւորումները, իսկ Հաֆթարին՝ Սեուտական Արաբիան, Արաբական Միացեալ Էմիրութիւնները, Եգիպտոսը, Ֆրանսան եւ Ռուսիան: Սակայն վերջիններս բաւարարուած են Հաֆթարին զինական կազմածներ, քաղաքական, դիւանագիտական, նիւթական օժանդակութիւններ տրամադրելով, մինչդեռ Էրտողանը, ինչպէս նշեցինք, արդէն զօրք դրկած է, որու հետ կողք-կողքի կը կռուին քարաղիլներու զօրամիաւորումները՝ այդպիսով աւելի՛ խրուելով իրենց ազգային ինքնութեան յստակացման, այսինքն՝ թրքացման հոլովոյթին մէջ: Շատ քարաղիլներ իրենք զիրենք արդէն թուրք կը նկատեն միայն... Այդուհանդերձ, անոնցմէ շատ չնչին տոկոսի երակներուն մէջ կը հոսի թրքական արիւնը: Անոնք սերպ, պուլկար, ռումանացի, հունգար, վրացի, հայ եւ այլ ազգերէ բնախալուած ու գերավարուած արուներու եւ Էգերու սերնդագործութենէն յառաջացած զանգուածներ են, որոնց մէջ թրքական քարոզչութիւնը յաջողեցաւ արթնցնել թուրք ազգի պատկանելութեան զգացումներ (ի դէպ, բուն այսօրուան Թուրքիոյ տարածքի բնակչութեան զգալի տոկոսին մէջ ալ կը բացակայի օղուզ-թրքական արիւնը կամ ան չնչին տոկոս կը կազմէ):

Այս առթիւ՝ քանի մը խօսք Լիպիոյ մէջ հայկական ներկայութեան մասին:

Պատմական աղբիւրները կը վկայեն, որ հայ զօրավարներ ու հայկական

գործադրողներ գործած են հոռմեական ու քիզակոտական բանակներուն մէջ՝ այժմու Լիպիոյ արեւմուտքը եղող Քիրենաիքայի շրջանին մէջ: Հայկական ներկայութեան յաջորդ վկայութեան կը հանդիպինք 19-րդ դարու վերջին: Լիպիոյ Թրիփոլին սուլթան Ապտուլ Համիտ Բ.ի սիրած արքայազայրերէն էր: Սասունի 1894-ի ապստամբութենէն ետք հոն արքայութեամբ մեծանուն հնչակեան գործիչ Համբարձում Պոյաճեանը (Մեծն Սուրատը): Հայ արքայականներէն ոմանք 1908-ի երիտթրքական յեղաշրջումին շնորհիւ ազատ արձակուելէ ետք, մնացին Թրիփոլիի եւ շրջակայքին մէջ՝ ամուսնանալով հոն հաստատուած եւրոպացի օրիորդներու հետ՝ կազմելով ընտանիքներ, որոնք ժամանակի ընթացքին կորսնցուցին ամեն հայկական բան՝ բացի ոմանց «եան» մականունէն: Այսպէս, Հայաստանի Ազատագրութեան Հայ Գաղտնի Բանակի հաւաստի աղբիւր մը 1980-ականներուն կը վկայէր, թէ Քազգաֆիի շրջապատին մէջ կար անունը արաբական, բայց մականունը հայկական մնացած ... գորավար մը, որ հայութեան հետ ուրիշ ոչ մէկ կապ ուներ: Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի ընթացքին, Լիպիոյ անապատներուն, յատկապէս Թոպրուքի մէջ, Սուրիայէն ու Լիբանանէն հայ կամաւոր տղաք կը կռուէին ֆրանսական Օտար Լեգէոնի (Լեժիոն Էթրանժէ) շարքերուն մէջ՝ Ռոմմելի նացիական բանակներուն դէմ: Անոնցմէ ոմանք իրենց յաւիտենական հանգիստը գտան այդ աւազներուն մէջ՝ անյայտ ու անգերեզման... Այդ լեգէոնականներէն՝ 1922-ին Հալէպ ծնած Ասատուր Քեահքեճեանը 1943-ի իր օրերու յուշերուն մէջ կը վկայէ. «Ամեն շաբաթավերջ Թրիփոլիէն կ'իջնէինք: Հոն ծանօթացանք հայերու, որոնք 1905-էն ի վեր բնակութիւն հաստատած էին Լիպիոյ մէջ: Անոնք սուլթան Համիտի հրամանագրով, որպէս քաղաքական դատապարտեալներ, արքայութեան էին հեռաւոր Թրիփոլիի» (վերոյիշեալ հայագի գորավարը անոնց սերունդներէն ըլլալու է): Քեահքեճեան կը շարունակէ. «Եկեղեցի չունէին, իրենց զաւակները հայերէն գրել-կարդալ չէին գիտեր: Մեծերը թէեւ խօսիլը չէին մոռցած, սակայն սրտցաւօրէն կը յայտնէին, թէ այս ընտանիքները կ'երթան դէպի ուժացում» (Ասատուր Քեահքեճեան, «Կամաւորի Մը Յուշերէն. 1942-1945», խմբագիր՝ Թորոս Թորանեան, հրատարակիչ՝ Կարպիս Վարդանեան, Հալէպ, 2010, էջ 58-59): Այս ընտանիքներէն շատեր Իտալիա հաստատուեցան 1947-ին իտալական գաղութարարութենէն Լիպիոյ ազատագրութենէն ետք:

Սուրիայէն ու Լիբանանէն արհեստաւոր հայեր 1960-1970-ականներուն յայտնուեցան Լիպիոյ մէջ՝ գումար վաստակելու համար: Անոնք գրեթէ ամբողջովին դուրս եկան 1990-ականներուն, երբ Քազգաֆիի վարչակարգին նկատմամբ արեւմտեան երկիրներն սկսան պատժամիջոցներ կիրառել:

Ոչ ոք կրնայ յստակ պատասխանել այս հարցումին՝ հայոց սերունդներ այսօր դեռ կա՞ն Լիպիոյ մէջ:

There are no comments yet.